

## ԱՐՄԵՆ ԲԱՅԱԴՅԱՆ

## ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՅԸ ՊԱՀՈՑ ԿԱՄ ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆՈՆԻ ՆԵՂԵՆԱԿ

Հայ բանաստեղծության սկզբնավորման ու հետագա զարգացման մեջ մեծ արժեք ունեն հայոց շարականները, որոնք իրենց սկզբնավորման շրջանից մինչև 12-րդ դարը կոչվել են «Հոգևոր երգ»<sup>1</sup>: Հոգևոր երգերը հայ իրականության մեջ ծագել են 5-րդ դարում, աստիճանաբար զարգացել ու տարածվել այն աստիճան, որ դարձել են մեր ժողովրդի մաքառման միջոցներից մեկը: Այն դարեր շարունակ ոչ միայն նպաստել է հայապահպանման դժվարին գործին, այլև հզորացրել է հավատացյալների մեջ կրոնական ջերմեռանդությունը և պատշաճ համոզման արդյունքում հաղորդել եկեղեցական-ազգային տոներին ու պաշտամունքային ժամերին:

Ինչպես մյուս քրիստոնյա ազգերի, այնպես էլ մեզ մոտ քրիստոնեության սկզբնական շրջանում հոգևոր պաշտամունքների համար առանձին հոգևոր երգեր չկային: Հայտնի է, որ դրանց նախորդել են հրեական սաղմոսների կանոնները, որոնք, հավանաբար մի փոքր ավելի ուշ, հետզհետե հարմարեցվում էին հայկական երաժշտական հնչողությանը և, ինչու չէ՝ նաև մտածողությանը: Հետագայում սաղմոսներն, իհարկե, պահպանվեցին մեր ժամերգությունների մեջ, բայց դրանք զիջեցին իրենց առաջնային տեղը մեր անգուգական, չերկրորդված «Շարական պատուականաց»-ներին՝ ազնիվ քարերի շարաններին:

Կորյունը գրում է. «Ամդ էր այնուհետև չարքենալ գինով, այլ առաւելով հոգով եւ պատրաստել զսիրտս երգովք հոգւերօք ի փառս եւ ի գովութիւն Աստուծոյ...»<sup>2</sup>: Այս վկայակոչած երգերը, որոնք հարստացնում էին հոգիները և պատրաստում սրտերը, անկասկած մոր որակի երգեր էին և անպայման՝ հայախոս: Չի բացառվում նաև, որ դրանք մասամբ թարգմանված լինեին հունական կամ որևէ այլ քրիստոնեական ժամասացությունից: Սակայն այդ թարգմանված երգերը պետք է որ խմբագրված լինեին և ունենային հայադրոշմ նկարագիր: Մեր ասածի վառ ապացույցները պահպանվել են առ այսօր: Դրանցից է, օրինակ, Կիրակնամտից ժամերգության մեջ երգվող «Լոյս զուարթ»-ը, որը հասարակ թարգմանություն չէ, այլ մեր թարգմանիչ վարդապետներն ապրել են դրանք, մոտեցրել մեր ներքին ընկալմանն ու էությանը՝ դարձնելով մեր ժողովրդի, մեր եկեղեցու արարողակարգի սիրված ու անբաժան մեկ մասնիկը:

5-րդ դարի հայ շարականագրության մասին մեր բանասիրության մեջ արտահայտվել են տարբեր կարծիքներ: Հետազոտողների մի զգալի մասը չի ընդունում, որ այդ երգերը 5-րդ դարում են գրվել, որով և կասկածի տակ են դնում նրանց հեղինակային պատկանելության հարցը, թեև Հայոց եկեղեցական ավանդությունն ու հատկապես մեզ հասած մի

<sup>1</sup> V դարում այսօրվա կանոնի ընկալումը չկար: Կանոն ասելով նկատի ունենք այսօրվա կանոնի ընդունված չափանիշը:

<sup>2</sup> Կորյուն, ԻԳ:



քանի խմբագրություններ հավաստում են, թե մեր առաջին շարականագիրները եղել են 5-րդ դարի Առաջավոր անձինք՝ Ս. Սահակ Պարթևը, Ս. Մեսրոպ Մաշտոցն ու նրանց տաղանդավոր, ընտրյալ աշակերտները:

Ինչպես «Ծարակնոցի» առաջաբանում է ասվում. «Եւ սուրբն Մեսրոպն զկարգն Ապաշխարութեան...»<sup>3</sup>:

Նույն կերպ 13-րդ դարում «Ծարակնոց»-ի Սարգիս Երեցի խմբագրությունում է. «ԶԱպաշխարութեան հարցներն եւ զտէր յերկնցերն Մեսրոպ վարդապետն ասաց»<sup>4</sup> (Հետաքրքիր է, որ նույն Սարգիս Երեցը Ապաշխարության ողորմյանների հեղինակ է համարում Բենիկ վարդապետին):

Գրիգոր Տաթևացու խմբագրություն (14-րդ դար).

«Նախ մեծն Մեսրոպն՝ զկարգն Ապաշխարութեան...»<sup>5</sup>:

Անանուն խմբագրություն (18 կամ 19-րդ դար).

«Նախ՝ Սուրբն Իսահակ եւ Սուրբն Մեսրոպ ասացին զուրն եղանակաւոր ձայնն եւ զերկու ձայն ստեղիս», արան ավելացնում է նաև «Եւ Սուրբն Մեսրոպ՝ զկարգն Ապաշխարութեան...»<sup>6</sup>: Այսինքն՝ Անանուն խմբագրությունը, բացի Ապաշխարության կարգից, Մաշտոցին է վերագրում նաև ձայների 8 սկսվածքներն ու 2 ստեղիները, որոնք Մաշտոցն ստեղծել է Սահակ Պարթևի հետ: Ձայների ստեղծման մասին նույն է հաստատում նաև «Ձայնքաղ» շարականի առաջաբանը. «...Սուրբն Սահակ եւ Սուրբն Մեսրոպն՝ ասացին զուրն եղանակաւոր ձայնն, եւ զերկու ձայն ստեղիս»<sup>7</sup>: Այս ձայների սկսվածքների հիման վրա էլ հետագայում ստեղծվեցին մեր թուր շարականները:

Առաքել Սյունեցին մի չքնաղ բանաստեղծություն է գրել՝ նվիրված շարականների հեղինակներին, ուր պերճախոսորեն գովերգվում են ոչ միայն շարականները, այլև նրանց հեղինակները: Այս բանաստեղծության 5-րդ տան մեջ առաջինը հիշվում է Մաշտոցը.

«Անուանք սրբբոցն, որ ասացին

Ըզշարականս հոգով շնորհին,

Բարունն այն քաջ եւ բաղձալին

Մեծն Մեսրոպ զարմամալին»<sup>8</sup>:

Ծարականների հեղինակներին նվիրված մեծ մի գեղեցիկ բանաստեղծություն է գրել նաև Ստեփանոս Ջիք Ջուղայեցին, ուր և հենց առաջին տան մեջ հիշում է Մաշտոցին՝ որպես Ապաշխարության կարգի հեղինակ.

«Որք ըզծորանս հոգոյն արփին,

Ըզշարականս ոգեալ գրեցին.

<sup>3</sup> Ձայնքաղ շարական, Վաղարշապատ 1888 (այսուհետ՝ Ծարակնոց), էջ 3:

<sup>4</sup> Հ. Անապյան, Հայկական մատենագիտություն, հտ. Ա, Երևան, 1968, էջ LXVI:

<sup>5</sup> Նույնը, էջ LXVII:

<sup>6</sup> Նույնը, էջ LXVIII:

<sup>7</sup> Ծարակնոց, էջ 3:

<sup>8</sup> Հ. Անապյան, Աշխատություն, էջ LXIX:



Նախ մեծ Մեսրոպ Տառնեցի  
Ըզկարգ Աղցից ամենևին...<sup>9</sup>:

Հայր Գաբրիել Ավետիքյանը «Բացատրություն շարականաց» արժեքավոր աշխատությունում գրում է, թե «Յայսմ վկայէ աւանդութիւն բովանդակ ազգիս մերոյ, զոր եւ գրով արձանացոցին Յայսմատուրքս ի 17 սեպտեմբերի ի Պատմութեան վարուց Սրբոց Թարգմանչացն ասելով. «Արարին երգս շարականաց եւ կարգեցին եղանակս ամենայն ձայնից... Մեծն Մեսրոպ ասաց զկարգ Ապաշխարութեան»<sup>10</sup>:

Սահակ Ամատունին 20-րդ դարի սկզբին ուսումնասիրելով Ս. Էջմիածնի մատենադարանում և ուրիշ տեղերում պահվող 73 ձեռագրեր, որոնցում գրված են եղել հայկական շարականների և շարականագիրների մասին, խոսքը մասնավորելով Մաշտոցին վերաբերող վկայություններին, գրում է. «Ծարականների հեղինակների գրական գործերին քաջածանոթ գրիչներն Ապաշխարության շարականները միաձայն ընծայում են Մեսրոպ թարգմանչին: Թարգմանչիս այս գրական վաստակի մասին Կարապետ եպիսկոպոս Սասնեցին 12-րդ դարում գրում է իր «Յաղագս վարուց եւ մահուան սուրբ եւ երջանիկ վարդապետին Մեսրոպայ թարգմանչի եւ ուսուցչի» երկի մեջ. «Եւ շարաբան եղանակ Ապաշխարութեան ըստ թուոյ աւուրց պահոցն, զորս ընկալեալ երգէ զեկեղեցի սուրբ»<sup>11</sup>:

Կարծում ենք, որ վերոհիշյալ գրավոր տվյալներն ու մեզ հասած Հայոց եկեղեցական-մատենագրական ավանդությունը, որոնք անվերապահորեն հաստատում են, թե Ապաշխարության ամբողջ կանոնը գրել է Մաշտոցը, այլևս անհիմն է ժխտել՝ հատկապես, որ այդ շարականների անադարտ լեզուն չափազանց պարզ է ու պատկերավոր և հարազատ ուկեղարյան շրջանին:

Մաշտոցյան երգերն իրենց պարզությամբ, զգացմունքների անկեղծությամբ և պատկերների հարստությամբ համարվում են Ծարակնոցի անզուգական գոհարները:

Նրանց շարքում առանձնանում են մեկ մի շարք երգեր, որոնք մուտք են գործել Միսաբան, Մայր Մաշտոց և Ժամագիրք, որոնց մեջ կատարելագույնները Ժամագրքի Ապաշխարության «Թագաւոր յաիտեան»-ներն են, որոնք, ըստ Գրիգոր Տաթևացու, վերագրվում են Մաշտոցի հեղինակությանը: Սրանք ունեն մեղեդային սքանչելի հագեցվածություն, որով խոսքի ու մեղեդու ներդաշնակությունը հասնում է իր բարձրակետին:

«Թագաւոր յաիտեան»-ները Գիշերային ժամերգության մեջ հաջորդում են անմիջապես գիշերային աղոթքին և կազմված են 3 մասից.

Ա. Թագաւոր (Թ), Բ. Սաղմոս (սղմ), Գ. Փոխ (փ):

Մաշտոցը գրել է վերոհիշյալ 3 մասերից առաջինը և երրորդը, իսկ երկրորդ տունը՝ Սաղմոսը, վերցված է Սուրբ Գրքից: Սրանք հորինվել են շաբաթվա հինգ օրերի համար՝ բացառությամբ շաբաթ և կիրակի օրերի, որոնց ժամանակ սովորաբար լինում են հատուկ տոներ:

Ապաշխարության «Թագաւոր յաիտեան»-ները բաղկացած են իննական տներից. այսպես՝ 3 Թագաւոր, 3 Սաղմոս, 3 Փոխ: Բացառություն է կազմում ուրբաթ օրվա «Թագաւոր

<sup>9</sup> Նույնը, էջ LXX:

<sup>10</sup> Գ. Աւետիքեան, Բացատրություն շարականաց, էջ 6:

<sup>11</sup> Ս. Վ. Ամատունի, Հին և նոր պարականոն շարականներ, Վաղարշապատ, 1911, էջ 81:



յաւիտեան»-ը, որն ունի մահ մեկ ավելի Փոխ՝ մնեցեցեղոց համար, քանի որ Մեծ պահքի ընթացքում մնեցեցեղոց կարգ չի կատարվում և փաստորեն երգվում է «Որ լուսատու ես տիեզերաց...» Փոխը: Այս «Թագաւոր յաւիտեան»-ներն ունեն լեզվի և ոճի վսեմություն: Սրանք իրենց բառապաշարով ու հորինվածքով ավելի մնան են մաշտոցյան Ողորմեա-ներին և աչքի են ընկնում ամկեղծ գղջումի, անձնական մեղքի գիտակցումով՝ լինելով հոգեցունց աղոթքներ ու պաղատանքներ:

Հետաքրքիր է մահ, որ այս հոգեզմայլ երգերի որոշ տներ, բացի իրենց բանաստեղծական յուրահատկություններից, ունեն մահ մեղեդային առանձնահատկություններ, որոնք տարբերվում են ինչպես մարտիրոսաց «Թագաւոր յաւիտեան»-ներից, այնպես էլ ընդհանրապես մյուս շարականներից: Այդ տներն են՝ Երկուշաբթի օրվա «Թագաւոր յաւիտեան»-ի վերջին «Երկինք եւ երկիր հանապազ զքեզ գովեն...» Փոխը, ուր մեղեդին ավելի սրտամորմոք է դառնում նախավերջին 2 «սուրբ» բառերի երգեցողության ժամանակ, որոնք, ինչպես մահ մյուս օրերի «Թագաւոր յաւիտեան»-ների յուրահատուկ մասերը, ըստ Ս. Էջմիածնի Մայրավանքի սովորության, երգվում են միայնակ:

Երեքշաբթի օրվա մույնպես վերջին «Մեղա քեզ, Տէր ...» Փոխը:

Չորեքշաբթի օրվա 6-րդ տունը, որը մահ 2-րդ Փոխն է. «Անխակալ եւ անյիշաչար Տէր...»:

Հինգշաբթի օրվա «Թագաւոր յաւիտեան»-ը, թեև չունի վերոհիշյալ տների մնան մեղեդային յուրահատկություն, սակայն այն էլ աչքի է ընկնում իր լեզվական առանձնահատկությունով ու հոգեհույզ շարադրանքով:

Ուրբաթ օրվա վերջին Թագաւորը՝ «Զմոլորեալ ծառայս խընդրեա Տէր...» և վերջին Փոխը՝ «Որ մոլորեցայ ի հօսե՛ ջումմէ, հովիւ բարի...»: Այս երգերի ինքնատիպ ու չգերազանցված մեղեդիները, այնպես, ինչպես մաշտոցյան մյուս շարականները, մեզ են հասել դարերի հոլովությունով և հոգևոր սպասավորների կողմից դրանք պահպանվում են սրբության ու երկյուղածությամբ, որպեսզի երբեք որևէ մեկը չհանդգնի աղավաղել նրանց անապական անաղարտությունը:

Մաշտոցի գրչին պատկանող շարականների մեծ մասը բաղկացած է 1 պատկերից, որոնք էլ իրենց հերթին ունեն 3 տուն՝ խորհրդամշելով Ս. Երրորդությունը՝ Մի Աստվածության մեջ: Ստեղծագործական այս ձևը ևս բնորոշ է հաջորդող դարերի մեր շարականագիրներին:

Այժմ ներկայացնենք մաշտոցյան երգերի ընդհանուր թիվն ու միավորների քանակն ըստ 8 ձայների:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ մաշտոցյան Ապաշխարության շարականներում առկա են կանոնի մաս կազմող 8 միավորներից միայն 5-ը՝ Հարցը, Ողորմեան, Տէր լերկնիցը, Մանկունքն ու Համբարձին: Բացակայում են Օրհնությունը, Մեծացուցեն և Մաշու շարականը:

Բայց դեռևս միջին դարերում շարակնոցը վերադասավորելու ժամանակ մեր Եկեղեցու հայրերը՝ հատկապես Ներսես Շնորհալի, մաշտոցյան Ողորմեա-ներից ստեղծել է ապաշխարության քաղվածոց օրհնություններ՝ ըստ օրվա ձայնի, որոնք կազմվել են 4-6 Ողորմեա-ներից, որտեղ պակասող Ողորմեա-ները լրացվել են Տէր լերկնից-ներով: Հետաքրքիր է մահ, որ տնօրինականների պահոց օրհնությունների մեջ դրվում են մեկական



տում, որոնց երկու տները, այսինքն Փառքն ու Այծն ընդ Աստվածածնի ու խաչի են: Իսկ առաջինը վերցվում է ընդամենը Մեծի պահոց կիրակիների օրհնություններից:

Ապաշխարության կամ Պահոց օրհնությունները երգվում են առանց սկսվածքի, որոնք հանգստյան քաղվածոց օրհնությունների հետ բացատրություն են կազմում մեր ժամերգությանը: Ահա պահոց օրհնություններն ըստ 8 ձայնի, համաձայն 1888 թվականի վարչապատում հրատարակված Ծարակնոցի.

|    |                               |                        |
|----|-------------------------------|------------------------|
| ԱԶ | «Հայր բազումողորմ...»         | 6 պատկեր               |
| ԱԿ | «Ծով կենցաղոյս...»            | 7 պատկեր               |
| ԲԶ | «Դարձո գցատումն քո...»        | 5 պատկեր               |
| ԲԿ | «Յամենայն ժամ...»             | 8 պատկեր <sup>12</sup> |
| ԳԶ | «Ջերծո զիս յորոգայթէ...»      | 7 պատկեր               |
| ԳԿ | «Քրիստոս Աստուած աստուծոց...» | 7 պատկեր               |
| ԴԶ | «Համբառնամ առ քեզ Տէր...»     | 8 պատկեր               |
| ԴԿ | «Քրիստոս Աստուած յոյս...»     | 7 պատկեր               |

Այս բոլորը միասին կազմում են 55 պատկերներ: Հետաքրքիր է, որ ինչպես այս շարականները, այնպես էլ մյուս օրերում երգվող հոգևոր երգերն ունեցել են մեծ իրենց երգեցողության հատուկ կարգը, որի մասին խորեն Պալլանը գրում է. «Հնում յուրաքանչյուր շարականի տուն կրկնվել է մյուս դասից, բացի հարցի շարականից, որի տները կրկնվել են 3 անգամ, իսկ գործատունը՝ 2 անգամ: Սրա լավագույն ապացույցն է այն, որ հին Զայնքաղ շարակնոցները տնօրինական պատկերներից հետո Փառք-ի և Միշտ-ի համար դնում են միայն մեկ տուն:

Այժմ այդ սովորությունը գրեթե վերացել է: Մինչև վաթսուհարյուր թվականների վերջը Ս. Էջմիածնի մայրավանքում սովորություն էր կրկնել շարականի առաջին տունը, եթե այն ուներ կենտ տներ՝ երեք կամ հինգ, մանավանդ Մեծացուցել, Ողորմես. Տէր յերկնից, Մանկունք և Համբարձի շարականների երգեցողության ժամանակ, բացի Ստեղի շարականներից:

Այժմ Ս. Էջմիածնում վերացել է վերոհիշյալ հնավանդ սովորությունը<sup>13</sup>:

Ապաշխարության քաղվածոց օրհնությունները Ծարակնոցում գտնվում են 89-ից 98-րդ էջերում:

Այժմ անցնենք Ապաշխարության հարցերին, որոնք ընդհանուր թվով 43-ն են, որոնցից 13-ը աղցմի<sup>14</sup> են և երկուսն էլ՝ ստեղծեր: Ահա այդ հարցերն ըստ ձայների և պատկերների.

|    |                            |                        |
|----|----------------------------|------------------------|
| ԱԶ | «Որ հայիս քաղցրութեամբ...» | 6 հարց (մեկն աղցմի)    |
| ԱԿ | «Ջանումն քո Քրիստոս...»    | 6 հարց (մեկն աղցմի)    |
| ԲԶ | «Օրհնեալ Տէր Աստուած...»   | 4 հարց (երկուսն աղցմի) |

<sup>12</sup> Ի դեպ, այս օրհնությունը, սկսված 6-րդ պատկերից՝ «Եկեցէ Տէր ի վերայ մեր ...», երգվում է Հանգստյան ժամերգության ընթացքում:

<sup>13</sup> Խ. Պալլան, Ժամակարգություն, ամսիպ, էջ 21-22:

<sup>14</sup> Աղցմի՝ մշամակում է «աղուհացից մի ասեր»:



|    |                              |                                                |
|----|------------------------------|------------------------------------------------|
| ԲԿ | «Հարցըն Մերոց օրինեալ ես...» | 5 հարց (երեքն աղցմի,<br>իսկ վերջինը ստեղի է)   |
| ԳԶ | «Փառատրեալ անուն քո...»      | 6 հարց (մեկն աղցմի)                            |
| ԳԿ | «Սուրբ Աստուած ...»          | 2 հարց (մեկն աղցմի)                            |
| ԴԶ | «Հարցըն մերոց Աստուած...»    | 7 հարց (երկուսն աղցմի)                         |
| ԴԿ | «Աստուած հարցն մերոց...»     | 7 հարց (երկուսն աղցմի,<br>իսկ մեկն էլ ստեղի է) |

Ապաշխարության հարցերն իրենց կառուցվածքով օրինակ և հիմք են ծառայել հետագա շարակամագիրներին, որոնք պահպանել և կիրառել են մաշտոցյան օրինակը: Յուրաքանչյուր հարց բաղկացած է 3 փոքրիկ տնից՝ բուն հարցից (հ) և գործատնից (գ): Հարցերն սկսվում են երգվել ըստ օրվա ձայնի «Օրինեալ ես, Տէր, Աստուած հարցն մերոց, օրինեալ փառատրեալ անուն քո յաիտեան» սկսվածքով:

Մեծ պահքի ընթացքում 43 հարցերից երգվում են 30 հարցեր՝ 6 շաբաթների ընթացքում՝ սկսվելով ԱԶ-ից մինչև ԴԿ հերթականությամբ: Մնացած 13 հարցերը, որոնք աղցմի են, չեն երգվում Մեծ պահքի ընթացքում: Սրանք երգվում են մասն Հոգեգալստյան տոնից հետո սկսվող չորեքշաբթի օրվանից, որը պահոց օր է, այդ թվում մասն բոլոր չորեքշաբթի պահոց օրերին և շաբաթապահքերի այն օրերին, երբ հատուկ տոն չի լինում: Ապաշխարության հարցերը չեն երգվում Ապաշխարության մանկունքների հետ պահոց ուրբաթ օրերին, որովհետև այդ օրերին երգվում են հանգստյան հարցեր և խաչի մանկունք-ներ:

Թեպետ մենք խոսել ենք այս շարակամների երգեցողության մասին քաղվածոց օրհնությունների հատվածում, որը Ս. Էջմիածնի, ցավոք, չպահպանված հնավանդ սովորությունն էր, այնուամենայնիվ հարկ ենք համարում բերել մասն Ապաշխարության հարցերի հետ կապված Տոնացույցի հրահանգը. «Զկարգ Ապաշխարութեան հարցիցն այսպէս պահեա: Ի յայս չորեքշաբթէս սկսեալ ի յամենայն չորեքշաբթէս եւ ի շաբաթապահոց. յորս ոչ իցեն տօնք, ասա կարգաւ զամենայն ապաշխարութեան հարցն, բացի լերկուց, ԲԿ եւ ԴԿ ստեղացն (Այսինքն՝ բացի յԱստուած եւ ի յԱնուն քոյ յաիտեան հարցիցս): Եւ ի վերջացուցանելդ, վերստին սկսեա զաղցմիսն միայն ասել մինչեւ հասանիցիս ի Սուրբ Սարգսի կիրակէն: Զայս եւ տարեգիրն ցուցանէ քեզ»:

Հարցերի մեծ մասի նյութը վերցված է Դանիելի մարգարեությունից՝ Բաբելոնի «Երից Մանկանց» պատմությունից: Բուն հարցը գլխավորապես ունի օրհնաբանական և ապաշխարական բնույթ, իսկ գործատունը՝ մերթողական և փառաբանական: Այս հարցերի մեջ միաշաղախված են և՛ աղոթք, և՛ պաղատանք, և՛ խնդրանք, և՛ ցանկություն, ուր շարակամագիրը, հուզված, Աստծու ուշադրությունն է ցանկանում բևեռել մեզ վրա՝ ասելով, «Որ յոչնչէ գոյացուցեր գերկինս եւ գերկիր. յիշեա զմեզ Տէր մարդասիրութեամբ քո...»<sup>15</sup>:

Այնուհետև հեղինակը, դիմելով երեք մամկաց հնոցում հրաշքով պահող Փրկչին, ասում է. «Որ երգեցողացն աղօթիք՝ հրաշացուցեր ի մէջ հնոցին զՔո զանչափ զօրութիւնդ. ուստ մեզ անդադար օրհնել զահաւոր անուն Քո սուրբ»:

Ծարակամագիրը գիտի մարդու բազում անօրենությունները, բայց գիտի մասն Աստծու զորությունը, որն օգնության է հասնում նրանց, ովքեր ունեն այդ օգնության կարիքը. «Մի

<sup>15</sup> Ծարակնոց, էջ 98 (ԱԶ):



մատներ զմեզ իսպառ ըստ ամօրէնութեան մերում. վասն Աբրահամու սիրելոյ Զո, օրհնեալ եւ յաիտեամ:

Էջ հրեշտակն յերկնից եւ զբոց հրոյն շիջոյց. եւ փրկեաց զօրհմաբանսն ի ձեռաց մահու, օրհնեալ եւ յաիտեամ:

Ինչպէս նշել ենք, Մեսրոպ Մաշտոցն իր շարականներում անդրադարձել է նաև որոշ դավանաբանական խնդիրների՝ փորձելով ամենամատչելի ձևով հավատացյալներին բացատրել Սուրբ Երրորդությունը: Մաշտոցն իր պարզությամբ, և պարզության մեջ՝ անապական գեղեցկությամբ, հասնում է ընկալելի խոսքի կատարելության, որը դարձյալ չի դադարում աղոթք և խնդրանք լինելուց:

«Միասնական Սուրբ Երրորդութիւն որ յամենայնի եւ բարեբանեալ. ընկալ զմեր օրհներգութիւնս. Աստուած հարցն մերոց»<sup>16</sup>:

Ապաշխարության հարցերը, ինչպէս նաև մնացյալ Ապաշխարության բաղադրիչները շարականոցում զբաղեցնում են 98-ից մինչև 167-րդ էջերը: Ընդ որում այս էջերում են գտնվում նաև Քառասնորդական պահոց շաբաթ և կիրակի օրերի կանոնները:

Մեսրոպ Մաշտոցի գրչին պատկանող շարականների հաջորդ խումբը «Ողորմեա»-ներն են, որոնք հորինվել են՝ իբրև բնաբան ունենալով Դավթի Ծ սաղմոսը. «Ողորմեա ինձ Աստուած, քաւեա զամօրէնութիւնս իմ», որի մեջ, ինչպէս և մյուս վերոհիշյալ շարականներում ուժեղ են հնչում ապաշխարության և զղջման մոտիվները: Վերջին հաշվով սրանք անկեղծ, սրտաբոխ, լալահառաչ և հոգեհույզ երգեր են, ուր նկարագրվում են անհատի ներքին հոգեկան աշխարհն ու ապրումները: Այս Ապաշխարության ողորմեա-ներն իրենց քնարականությամբ առաջնային տեղ են զբաղեցնում հայոց շարականների մեջ: Եվ պատահական չէ, որ Ներսէս Շնորհալին, ողորմեա-ներին կցելով տնօրինական պատկերներ, կազմել էր վերը նշված ապաշխարության օրհնությունները:

Ընդհանրապես ողորմեա-ները, հնագույն սովորության համաձայն, նախկինում հետեւել են հարցին: Այսօրվա սովորության համաձայն, ողորմեա-ն սովորական օրերին հաջորդում է «Մեծացուցէ» շարականին, իսկ կիրակի օրերին՝ Յուդաբերից կարգին՝ կազմելով կանոնի 4-րդ միավորը: Ապաշխարության ողորմեա-ներն ընդհանուր 48 պատկերներ են և ունեն ձայների և պատկերների հետևյալ դասավորությունը.

|                               |          |
|-------------------------------|----------|
| Ա.Ձ «Հայր բազումողորմ...»     | 6 պատկեր |
| Ա.Կ «Ծով կենցաղոյս...»        | 6 պատկեր |
| Բ.Ձ «Դարձո զցասումն...»       | 4 պատկեր |
| Բ.Կ «Թամենայն ժամ...»         | 7 պատկեր |
| Գ.Ձ «Զերծո զիս...»            | 6 պատկեր |
| Գ.Կ «Քրիստոս Աստուած...»      | 6 պատկեր |
| Դ.Ձ «Համբառնամ առ քեզ...»     | 7 պատկեր |
| Դ.Կ «Քրիստոս Աստուած յոյս...» | 8 պատկեր |

Անհրաժեշտ է նշել, որ Ապաշխարության Դ.Ձ «Անկանիմ առաջի քո...» ողորմեա-ում Մաշտոցը երաժշտական հնչողության առումով շատ է մոտենում «Թագաւոր յաիտեամ»-

<sup>16</sup> Ծարակնոց, էջ 119 (Բ.Ձ):



ների վերոհիշյալ տների յուրաքանչյուր ներառվածությունը, որը մի տեսակ վստեղություն է հանդիսանում այս լավահատուկ ու արտաշարժ շարականին:

Ապաշխարության «Տեր յերկնից» շարականները, որոնց հեղինակը նույնպես Մեսրոպ Մաշտոցն է, հիմնականում ունի փառաբանական իմաստ և ստեղծված է Դավթի ժխԲ սաղմոսի հիման վրա. «Օրհնեցէք զՏեր յերկնից, օրհնեցէք զՆա յափտեան», որն էլ արդեն մեզ հուշում է, թե մոտավորապես ինչպիսին պետք է լինի նրա բովանդակությունը:

Սրանք նույնպես բաղկացած են երեքական տներից, բայց կան նաև 4 կամ 5 տներից բաղկացած «Տեր յերկնից»-ներ, այդ թվում՝ նաև մեկից ավելի պատկեր ունեցողներ: Այդպիսի կառուցվածք ունեն «Տուք զփառս Աստուծոյ...», «Որ ի վերդ ես քան զամենայն ըզպիսի կառուցվածք ունեն «Տուք զփառս Աստուծոյ...», «Որ ի վերդ ես քան զամենայն ըզպիսի կառուցվածք ունեն «Տուք զփառս Աստուծոյ...», «Որ ի վերդ ես քան զամենայն ըզպիսի կառուցվածք ունեն «Տուք զփառս Աստուծոյ...» և «Մի Աստուածութիւն՝ Երրորդութիւն անբաժանելի...» «Տեր յերկնից» շարականները:

Ապաշխարության «Տեր յերկնից»-ները շարակնոցում թվով 45-ն են և ունեն հետևյալ հերթականությունը՝ ըստ ձայների և պատկերների.

|                                  |          |
|----------------------------------|----------|
| Ա.Ձ «Տեր որ ի վերայ...»          | 6 պատկեր |
| Ա.կ «Ի համբառնալ իմում...»       | 6 պատկեր |
| Բ.Ձ «Որ ի վերդ ես քան...»        | 4 պատկեր |
| Բ.կ «Միաբանութեամբ տուք փառս...» | 7 պատկեր |
| Գ.Ձ «ՋՀայրն երկնատուր...»        | 6 պատկեր |
| Գ.կ «Ջանսկիզքն Աստուած...»       | 2 պատկեր |
| Դ.Ձ «Տեր երկնի և երկրի...»       | 7 պատկեր |
| Դ.կ «Յիշեալ զմեզ Տեր...»         | 7 պատկեր |

Քանի որ «Տեր յերկնից»-ների մեծ մասը փառաբանություններ են, բնական է, որ այստեղ հեղինակը չէր կարող չշոշափել նաև դավանաբանական որոշ հարցեր, ինչպես, օրինակ, Կանոնի 1-ին օրվա (Ա.Ձ) Տեր յերկնից-ում, ուր բանաստեղծ շարականագիրը հուզված բացականչում է. «Բեզ վայելէ Աստուած օրհնութիւն զօրհանապագ...», որից հետո Ա. Մեսրոպը կարծես փորձում է բացատրել, թե մշտապես ո՞ւմ է վայել օրհնությունը, և կամ ի՞նչ ենք հասկանում Աստված ասելով. «ՋՀայր և զՈրդի և զՍուրբ զՀոգիդ՝ զոհութեամբ բարեբանեցուք...», որից հետո Մաշտոցը՝ իբրև տաղանդավոր ուսուցիչ, կարծես թե ցանկանում է սովորեցնել, որ Հայրը, Որդին և Սուրբ Հոգին նույն Ա. Երրորդությունն է, որին մենք մեկ բառով Աստված ենք ասում. «ՋԵրրորդութիւն միասնական գովենք. և զմի Աստուածութիւն...»<sup>17</sup>:

Նշենք նաև, որ «Տեր յերկնից»-ների մասին մի շատ գեղեցիկ մեկնություն է գրել Խոսրով Անձևացին՝ Վասն օրհնութեան զկնի Տեր յերկնիցն՝ վերտառությամբ<sup>18</sup>:

Ապաշխարության «Մանկունքներ»-ը, որոնք ստեղծվել են ԺԺԲ սաղմոսի հիման վրա. «Օրհնեցէք մանկունք զՏեր և օրհնեցէք զանուն Տեառն» շարակնոցում թվով 10-ն են և ունեն հետևյալ դասավորությունը.

<sup>17</sup> Ծարակնոց, էջ 99 (Ա.Ձ)

<sup>18</sup> Տե՛ս Խոսրով Անձևացի, Վասն օրհնութեան զկնի Տեր յերկնիցն, էջ 152:



|                                  |          |
|----------------------------------|----------|
| ԱԶ «Զառաւոտու զօրհներգութիւն...» | 1 պատկեր |
| ԱԿ «Լոյս փառաց...»               | 1 պատկեր |
| ԲԶ «Մանկունք եկեղեցոյ...»        | 2 պատկեր |
| (մեկն ստեղի է «Զանուն Տեառն...») |          |
| ԲԿ «Արթունք և պատրաստ...»        | 1 պատկեր |
| ԳԶ «Զ-Բեզ բարեբանեմք...»         | 1 պատկեր |
| ԳԿ «Օրհնեցէք զՏէր...»            | 1 պատկեր |
| ԴԶ «Մանկունք զՏէր...»            | 1 պատկեր |
| ԴԿ «Է՛ անուն Տեառն...»           | 2 պատկեր |
| (մեկն ստեղի է «Յոյս իմ...»)      |          |

Մանկունքները մույնպէս մի տեսակ օրհներգութիւններ են, ուր սրբազան շարականագիրը ցանկանում է, որ օրհնենք, գովենք, բարեբանենք Տիրոջը և դրա հետ միասին օրեօր ավետարանենք Նրա փրկութիւնը<sup>19</sup>։ Ծարականագիրը պատրաստ է մահ միշտ արթուն երգել ու սաղմոս ասել Տիրոջը. «Զի մա է Տէր Աստուած մեր. փրկէ զմեզ և կեցուցանէ»<sup>20</sup>։

Ապաշխարության «Մանկունք»-ներում հիմնականում քիչ են արծարծված դավանաբանական խնդիրներ, որովհետև ըստ էության մրանք թվով էլ են քիչ՝ համեմատած կանոնի մյուս բաղադրիչների հետ։ Ամենահագեցվածը ԲԶ ձայնեղանակով գրված «Մանկունք եկեղեցոյ» շարականն է։

Կանոնի վերջին՝ 8-րդ բաղադրիչը՝ «Համբարձի»-ն, երեկոյան ժամերգության հիմնական շարականն է, որոնցից Ապաշխարության «Համբարձիներ»-ը պատկանում են մույնպէս Մաշտոցի համաճարեղ գրչին։ Սրանց սկսվածքը Դավթի Ժի սաղմոսն է. «Համբարձի զաչս իմ ի լերինս, ուստի եկեսցէ ինձ օգնութիւն» և ունեն հետևյալ դասավորությունը.

|                                        |          |
|----------------------------------------|----------|
| ԱԶ «Ինձ օգնութիւն... և Համբարձի...»    | 2 պատկեր |
| ԱԿ «Օգնական մեր լեր, Տէր...»           | 1 պատկեր |
| ԲԶ «Համբարձալով զաչս մեր...»           | 1 պատկեր |
| ԲԿ «Յօգնութիւն մեզ ժամանեա...»         | 1 պատկեր |
| ԳԶ «Զօրհներգութիւնս... և Պահապան...»   | 2 պատկեր |
| ԳԿ «Տուր մեզ, Տէր... և Հովանի աջոյ...» | 2 պատկեր |
| ԴԶ «Ըզբեզ կարդասք...»                  | 1 պատկեր |
| ԴԿ «Մտցեն աղօթք իմ...»                 | 1 պատկեր |

Այսպիսով, Ապաշխարության «Համբարձի»-ները կազմելով 11 պատկեր, մույնպէս աղերսական ու աղաչական բնույթի շարականներ են, որոնց մեջ ավելի շատ հիշատակվում է Բրիստոս։ Տիրոջից է բանաստեղծը օգնություն հայցում, որ իր Աջի հովանու մերքո պահպանի մեզ Բարեգութը<sup>21</sup>, քանի որ ինքն է մեր ապավենը, Փրկիչը և Հզոր Թագավորը։ Եվ մենք էլ մեր հերթին միանում ենք բանաստեղծին՝ խնդրելով, որ իր հաղթության

<sup>19</sup> Տե՛ս Ծարակնոց, էջ 139 (ԳԿ)։

<sup>20</sup> Ծարակնոց, էջ 126 (ԲԿ)։

<sup>21</sup> Տե՛ս Ծարակնոց, էջ 122 (ԲԶ)։



նշանով պահպանի մեզ. «Պահապան խնդրեմք ի Քէն Քրիստոս՝ մի անտես առներ. այլ շնորհես խնդրողացս ի Քէն զամենայադ զօրութիւն սուրբ խաչի Քո յօգնութիւն անձանց մերոց»<sup>22</sup>:

Ընդհանրապես համբարձի շարականներն ունեցել են իրենց երգեցողության հատուկ կարգը, որի մասին տեղեկություններ կան պահպանված Մաքեմոցաց խրատում, ուր ասվում է, թե համբարձի շարականը եթե 4 տուն լինի, ապա պետք է միջին տները կրկնել: Եթե 5 տուն է, պետք է կրկնել 5-րդ՝ վերջին տունը, իսկ եթե 6 տուն է՝ կրկնելու կարիք չկա: Այս շարականների երգեցողության հետ կապված ավանդական սովորություն է եղել մասնավոր Սուրբ Էջմիածնի մայրավանքում, որի մասին իս. Պալյանը հայտնում է. «Երբ Համբարձի շարականը երեք կամ հինգ տուն է, ապա պետք է կրկնել առաջին տունը, որպեսզի փառքի տունը մնա ավագ դասին, այսինքն՝ մրան, ում պատկանում է սկսվածքը: Վեց տուն լինելու դեպքում Համբարձին երգվում է առանց կրկնության»<sup>23</sup>:

Այսպիսով, Մաշտոցը մեր ազգային և՛ շարականի, և՛ բանաստեղծության ամերանիկ հիմնադիրներից մեկն է, որի գրած ամբողջ կանոնների թիվը շուրջ 158 միավոր է: Այն գրելու ժամանակ նա ուշադրություն է դարձրել Աստվածաշնչյան թեմաներին, մրանց աղոթքին հատուկ բովանդակությանը և իհարկե այդ ժամանակ դեռ մոր-մոր ձևավորվող տաղաչափությանը: Որովհետև մրա գրչին պատկանող շարականներում հանդիպում ենք յամբական պարզոտմյա ազատ բանաստեղծական չափին, որն առաջին անգամ հայոց մեջ, փաստորեն, օգտագործել է Մաշտոցը:

Մեղք իմ բազում են յոյծ,  
Ծամր են քան զաւագ ծովու.  
Քանզի Քեզ միայնոյ մեղա  
Ողորմես ինձ Աստուած<sup>24</sup>:

Նմանատիպ շարականները սովորաբար հավասար տողերից են կազմված լինում, իսկ երբեմն էլ 1-ին տողը կարող է մի տող ավելի ունենալ: Իսկ կոնկրետ այս շարականի դարձերն անփոփոխ 2 տողից են կազմված:

Մաշտոցի ողորմես-ներում հանդիպում ենք մասնավոր 5 վանկանի իշխող անդամներով խառը բանաստեղծության, որոնց մեջ հինգվանկ անդամների հետ լինում են մասնավոր վանկերով անդամներ: Այս ձևով է գրված «Թոյս իմ ես դու ...» ողորմյան.

Թոյս իմ ես դու Տէր քաւիչ յանցանաց իմոց.  
Մի անտես առներ զբոխումն արտասուաց իմոց.  
Ողորմես ինձ Աստուած...<sup>25</sup>:

Բայց մեր շարականագիտության արվեստի ու տաղաչափության տեսանկյունից իր չերկրորդված բարձրության վրա է գտնվում «Ալիք յանցանաց...» ողորմյան: Այն գրված է

<sup>22</sup> Ծարակնոց, էջ 137 (ԳԶ):

<sup>23</sup> իս. Պալյան, Ժամակարգություն, անտիպ, էջ 101:

<sup>24</sup> Ծարակնոց, էջ 125 (ԲԿ):

<sup>25</sup> Ծարակնոց, էջ 124/ԲԿ:



յամբ-անապետյան բարդ ոտքերով՝ երկանդամ 10 վանկանի բանաստեղծության ձևով: Այս շարականը մեզ հասած հմագույն, գեղեցիկ ու հուզիչ բանաստեղծություններից մեկն է, որը քնարականությամբ, քնքշությամբ և իմաստային առումով չի կորցրել իր արդիականությունը, դարերի հուղվություն սրբորեն թրծվելով՝ հասել է մեզ և շարունակվում է ու պիտի շարունակվի երգվել մեր եկեղեցիներում.

Ալիք յանցանց / զիս ալէկոծեն.

Եւ մեղք իմ բազում / զիս յանդիմանեն:

Արդ զինչ արարից / մեղուցեալ անձամբս,

Որ չեմ ապրելոց / յահագին հրոյն:

Մեղա Քեզ Քրիստոս / Որդի Աստուծոյ.

Ծնորհեա զթողութիւն / բազում յանցանց իմոց:

Գր. Հակոբյանը, խոսելով այս չքնադ ողորմյայի տաղաչափության մասին, գրում է. «Սակայն կարևորն այն է, որ այս ձևն իր էությամբ ազգային է և կենսունակ, որովհետև այն հասել է մեր մոր գրականությանը և ապրում է մահ ժողովրդական բանահյուսության մեջ»<sup>26</sup>:

Անգամահատելի է Մաշտոցի ավանդը մեր ժողովրդի դպրության և պատմության մեջ, և պատահական չէ, որ մա սրբացվեց ժողովրդի և Եկեղեցու կողմից: Դարձավ այն երանելի սրբերից մեկը, ում հիշատակին մվիրվեցին բազմաթիվ շարականներ: Օշականի Սուրբը դարերի հեռավորությունից, այսօր էլ իր աչքից՝ լույս, հոգուց՝ շող, սրտից՝ զգացում, և մտքից՝ մտածում է փոխանցում հալ ժողովրդին այն հավատով, որ իր ստեղծած անգամահատելի արժեքներն այսօր ևս մնում են այն զենքը, որով հալ մարդը պետք է պաշտպանի իր ազգությունն ու հավատքը: Վկաներն այսօր մենք ենք և հետագա գալիք սերունդները, որովհետև մենք հպարտ ենք և դեռ հպարտամալու ենք մեր ազգային հոգևոր երաժշտությամբ, որը գերում է յուրաքանչյուրին՝ անկախ ազգությունից:

«Թիշատակն արդարոյն օրհնութեամբ եղիցի»:

<sup>26</sup> Գր. Հակոբյան, մշվ. աշխատություն, էջ 86: